dan ge op den schijn afgaande zoudt wanen. Of spreekt Jezus in diezelfde Bergrede niet ook van leeraars, die in zijn naam gepredikt en zelfs krachten door zijn naam gedaan hebben, en die hij toch in den Oordeelsdag zal afwijzen met de strenge uitspraak: *„Ik heb u nooit gekend"*.

Ook die zich noemende Christenen, maar die het niet zijn, moet ge dus althans onder de *leeraars* nog aftrekken, maar dan ook evenzoo onder de *gewone* belijders. Jezus liet er toch op volgen, dat het niets geeft, of men hem al als zijn Heere belijdt, en hem met „Heere, Heere" begroet en aanroept, want dat ten leven alleen in zal gaan, wie den wil des Vaders zal hebben gedaan. En om dit zieldoordringend woord voor alle eeuwen onvergetelijk te maken, zet Jezus nu deze bedreiging nog bovendien om in het beeld van het huis dat op den *rotsbodem* moet staan, maar, helaas, zoo dikwijls op den *zandgrond* wordt opgetrokken. En dan hoort ge den slagregen op het dak knetteren, en de wateren van den buiten zijn oevers getreden stroom tegen dit huis aandreunen, en den loeienden wervelvind tegen de muren aanstormen, en dan hoort ge het huis kraken en instorten, en is het dan ingevallen, dan zegt Jezus u: *Zijn val was groot.*

Op een land als het onze is dit beeld niet toepasselijk. Onder den bodem ligt bij ons geen rotsgrond. Maar Jezus sprak tot personen uit Israël, en in Israël kende men zulk land. Daar kon men geen vijf steek in den grond gaan, of men stuitte op een rotsigen bodem die zich overal heen uitstrekte, en bij het meer van Gennesareth, waar Jezus de Bergrede uitsprak, lag over den rotsgrond veelal niets dan dik zand. Wie een huis wilde bouwen en solide te werk ging, liet dan al dat zand uitgraven, tot hij op rotsachtigen bodem was, en lei dan op dien rotsgrond het fundament van zijn huis. Wie daarentegen tegen de moeite en kosten opzag, groef niet in de diepte, maar lei den grondslag van zijn huis vlak *op het zand*, wat een tijdlang wel ging, maar als de stortvloed kwam aanzetten, geen redden meer mogelijk maakte.

Nu kon men misschien jarenlang het verschil tusschen die twee niet zien. Het huis van den een geleek precies op het huis van zijn buurman, en het scheen of het eene zoo goed als het andere was. Tot de overstrooming kwam en de wilde stroom boomen ontwortelde en hutten neersloeg. Want toen bleef het huis, waarvan het fundament tot op den rotsbodem was uitgegraven, muurvast staan, en stortte het huis dat bovenop den zandbodem was opgetrokken, met een geweldigen slag in.

Dat doelt nu natuurlijk op den Oordeelsdag. Dan is het einde daar, en gaat alles onderstboven, en komt de vreeslijkste overstrooming aandreunen. En nu is het bange, dat ook de man die op den zandboden gebouwd had, stil en gerust in zijn huis den Oordeelsdag afwachtte, en dat toch de uitkomst zoo heel anders was dan hij gedroomd had.

Hij had gewaand, hoe de elementen ook gingen woeden, in zijn mooi opgeschilderd huis veilig te zitten, en nu sloeg zijn huis om, stortte in en verpletterde hem en de zijnen.

Alles dus een heilige beeldspraak van Jezus, om ons zoo dringend als het maar kan te waarschuwen, dat we ons in het geloof aan onze eigen zaligheid toch niet vergissen zullen, en ons niet inbeelden zullen behouden te zijn, terwijl straks het zand, waarop ons geestelijk huis gebouwd staat, ons verraadt.

Natuurlijk ligt dit aan het *oppervlakkige* of het *weigefundeerde* van uw geestelijk bestaan. In letterlijken zin *oppervlakkig* is het huis dat bovenop het zand gezet is. Dit staat op de oppervlakte. Daar is niet voor gegraven. Terwijl omgekeerd het huis, dat op den dieper liggenden rotsbodem rust, een, twee meter diep in den bodem is ingegraven, tot men den eersten steen van het fundament vlak op den rotsgrond kon vastmetselen.

Op het zand bouwen is alzoo zeer oppervlakkig in zijn geestelijke overleggingen verkeeren. Oppervlakkig in zijn kennisse Gods. Oppervlakkig in de kennisse van zijn zonde en ellende. Oppervlakkig in zijn kennis van de Verzoening. En oppervlakkig in kennis van zijn geestelijk zielsleven. Meedoen met de Christenen, o ja! Bidden als de anderen, en in het Woord lezen gelijk anderen dit doen. Ook ter kerke gaan, en voor de armen geven. Maar geen diepte. Bidden en bidden is twee. Men kan woorden stamelen, en zelfs lang bidden, maar dat men niet *voelt* onder het bidden, dat men tot zijn God spreekt. Men kan heele kapittels uit de Schrift lezen, maar zoo, dat als men het heilig boek weer dicht doet, er niets van blijft hangen en er geen korrel van voedsel uit aan onze ziel is toegekomen. Men kan ter kerke opgaan, en toch even ledig thuis terugkeeren, als men zijn huis verliet. Men kan over zijn geloof spreken, maar zonder dat dit geloof een wortel heeft die diep in de ziel indringt. Dan *schijnt* wel alles er te wezen, maar het blijft alles *oppervlakkig*, en wezenlijk is er niets. En reeds bij het sterven valt dan heel het vrome huisje, waarin men gewoond heeft, in elkaar.

Men ging dan wel niet tegen de leer of de belijdenis in. Men dreef niet af met de wereld. Men meende in valsche gerustheid er werkelijk te zijn. En toch was het niets dan zelfbedrog. De levensband aan Jezus ontbrak. Een duim diep was het geestelijk leven uitgeuiverd. Er scheen alles te zijn, en er was niets.

Dit nu heeft Jezus voorzien, dat in zijn Gemeente komen zou, en daarom heeft Jezus in zijn eerste breede toespraak er zijn discipelen zoo zieldoordringend tegen gewaarschuwd. Was ook Judas niet onder hen, die de Bergrede hebben aangehoord, en heeft ook hij niet in Jezus' naam krachten gedaan? En juist daarom koos Jezus voor die harde waarschuwing den prachtigen vorm van het huis op den rotsteen en het huis op den zandgrond gebouwd. Een vorm die maakt, dat dit zijn woord nu nog aan een ieder bekend is, en nog na tweeduizend jaar een ieder op zoo roerende wijze toespreekt.

En zeg nu niet, dat ge, door op zulk een huis *op het zand* te wijzen, ook de vroomste ziel tot wanhoop en vertwijfeling brengt. Ware dit zoo, dan zou Jezus ons dit woord niet als een heilig erfstuk hebben achtergelaten. De zelfbeproeving kan geweldig aangrijpen, maar toch wil ook ons Avondmaalsformulier, dat het vóór elken gang tot het heilig Sacrament tot zulk een zelfbeproeving bij ons komen zal. De vroomste blijft hieraan tot aan zijn sterven toe behoefte hebben. Elken morgen hebben we er naar te zien, of het uurwerk van binnen niet stilstaat, en stond het stil, het ijlings weer op te winden. Wie *weet* dat hij uit den dood in het leven is overgegaan, kan daar best tegen. Het vernieuwt zijn eeuwigen dank. Het doet opnieuw den gloed der genade door het bloed zijner ziel stroomen. Het brengt tot dieper schuldbelijdenis op zijn knieën voor zijn God. Het wekt op tot nieuw leven. Het geeft een stoot tot nieuwe daden van liefde, trouw en toewijding. Het verdiept het zalige kindsgevoel voor zijn lieven Vader die in de hemelen is.

Ook de terugblik op ons leven helpt daarbij. Zoo duidelijk zegt Jezus: „Wie mijn woorden hoort, maar ze *niet* doet", die bouwt *op het zand*. En dan is het niet de vraag, of ge *in alles* volmaakt waart. Dat is niemand. Diep zelfs kan een kind van God vallen. Maar de vraag is, of ge tegen den Boze inworstelt, of ge de zonde in u zelf haat en verfoeit. En ook of ge, Gods genade inroepende, van overwinningen weet, die ge innerlijk in uw zielsleven behalen mocht, zoo dat Jezus u den lauwertak om de slapen vlocht.

Alleen dit blijft: Zie wel toe dat ge op geen valschen, ingebeelden vrede inslaapt. Woon niet maar in uw huis, maar onderzoek den grondslag, waarop het rust. En mocht ge bij dit onderzoek tot de pijnlijke zekerheid komen, dat uw huis nog altoos *op het zand* staat, aarzel dan niet, blijf er niet inwonen, maar breekt het af, haal het voor den grond, en ga onverwijld zóó in de diepte graven, dat ge uw spade op den rotssteen hoort ketsen, en bouw dan opnieuw, eerst het fundament, en op dit fundament het huis uwer vroomheid, en trek er dan in, om er uw God in te danken. Dan zijt ge behouden. Dan zijt ge veilig. Bij uw sterven gaat ge dan uit uw huis hierbeneden naar het Vaderhuis daarboven, en wat storm ook moge losbreken, dan zijt gij behouden in Christus, behouden bij uw God.

Amsterdam, 4 Februari 1910.

Gelijk te verwachten was, heeft *De Tijd* terstond vuur gevat op onze bewering, dat met de Reformatie geen nieuwe Kerk is gesticht, maar alleen de reeds eeuwen bestaande hebbende Kerk tot reformatie is gebracht. Met name drijft ze den spot met onze bewering, dat onze Kerken niet pas zijn ontstaan in 1834 of 1886; dat haar ontstaan zelfs niet dagteekent uit de 16e eeuw, maar dat ze zoo oud zijn als de Christelijke Kerk in ons vaderland. „Men kent, zoo zegt ze, de eerste geloofsverkondigers, die hier de Christelijke Kerk hebben gegrondvest. Zij allen, zooals bijv. de H. Willebrordus, de H. Bonifacius, die hier het geloof verkondigd hebben in gehoorzaamheid aan den Paus van Rome, die de H. Mis opdroegen, de heiligen vereerden enz., schijnen dus volgens *De Heraut* reeds gereformeerd te zijn geweest. En als zij gereformeerd waren, dan natuurlijk ook de Paus die ze zond."

Nu schijnt het ons vrij overbodig dit dispuut, dat reeds in 16e eeuw haarfijn is uitgesponnen, hier weer op te nemen. Een Roomsche kan natuurlijk nooit toegeven, dat de Reformatie geen nieuwe Kerk heeft gesticht, maar alleen de bestaande Christelijke Kerk van dwalingen heeft gezuiverd. Alleen kon verwacht worden, dat een orgaan als *De Tijd* hoog genoeg stond om ons niet het dwaze argument voor de voeten te werpen, dat Willebrordus en Bonifacius toch niet „gereformeerd" waren. Willebrordus en Bonifacius zijn in ons land de stichters der *Christelijke Kerk* geweest, en wat we alleen staande hielden, was dat die Christelijke Kerk in de 16e eeuw door de Reformatie wel in vorm, maar niet in wezen is veranderd. Niets anders was door ons gezegd, of bedoeld. En al begrijpen we volkomen, dat *De Tijd* op haar standpunt dit nooit toe kan geven, ze behoeft ons daarom toch niet de belachelijke meening toe te schrijven, dat Willebrordus en Bonifacius volgens ons „gereformeerd" zouden geweest zijn. Indien ik beweer dat onze Nederlandsche Staat met de Unie van Utrecht gesticht is geworden, dan gaat het toch niet aan te zeggen: dus beweert ge, dat Nederland reeds in de 16e eeuw een Koninkrijk is geweest.

Maar al is aan *De Tijd* deze dwaze conclusie te vergeven, onbegrijpelijk is het, dat *De Hervorming* zich haast deze argumentatie van *De Tijd* over te nemen, om aan te toonen, dat de „theorie der doleantie" nu toch onmogelijk is gebleken. Want het gaat hier niet om de „theorie der doleantie", maar om de grondgedachte, waarvan heel het Protestantisme is uitgegaan. Zelfs heeft de Hooge Raad in zijn vonnis van 29 Februari 1856 openlijk verklaard ditzelfde standpunt in te nemen. Hij verklaarde toch, „dat de Christelijke Kerk door de Hervorming, welke zij in de zestiende eeuw in de Vereenigde Nederlanden onder toestemming en met medewerking van den summus imperans onderging, hare bezittingen naar beginselen van recht niet verloor, omdat zij, schoon onder anderen naam, *als Christelijke Kerk bleef bestaan*."

Is het juist, dat in de 16e eeuw een nieuwe Kerk ontstond, dan vervalt daarmede ook het recht op alle kerkegoederen. Dat recht kan alleen worden gehandhaafd, wanneer men aanneemt, gelijk de Hooge Raad deed, dat de Christelijke Kerk van vóór de Reformatie, na de Reformatie bleef voortbestaan in de Gereformeerde Kerken.

Heeft *De Hervorming* dit wel bedacht, waar ze ditmaal zoo gul met Rome in coalitie trad?

Dat de beruchte rede van den heer Ossendorp van den Nederlandschen Onderwijzersbond ook bij de voorstanders der Openbare School onrust heeft gewekt, is op zichzelf een verblijdend teeken.

Hoe meer toch de oogen opengaan voor het gevaar, dat in de Neutrale School voor ons nationale leven schuilt, hoe liever het ons wezen zal.

De Neutrale School, waar de onderwijzers „uit liefde voor het kind" weigeren het met eenig religieus of staatkundig dogma lastig te vallen, kweekt een geslacht, dat rijp is voor ongeloof en socialisme.

Vandaar, dat de vraag wel moet opkomen bij ieder, die nog aan het Christelijk geloof vasthoudt en eerbied voor het gezag wil aankweeken ook bij het opkomend geslacht, of de bestaande toestand niet veranderd worden moet.

Dat men nu zelfs van liberale zijde steeds meer stemmen hoort opgaan, die er op aandringen met het neutraliteitsprincipe te breken en op de Openbare School de religie weer in eere te herstellen en voor trouw aan het Koningschap te ijveren, kan daarom als „teeken des tijds" gewaardeerd.

Toch verblijdt het ons, dat heel de Christelijke pers schier eenstemmig verklaard heeft, dat het thans voor zulk een poging om de Openbare School weer te kerstenen, *te laat* was.

Men kan de historie van een halve eeuw niet ongedaan maken.

De *geest* van het openbaar onderwijs laat zich niet door een Staatswet omzetten. Wat zou het baten of de Overheid al gelastte, dat op alle Openbare Scholen weer de Bijbel moest worden ingevoerd? Zou het onderwijs metterdaad weer een Christelijk karakter dragen, dan zou op elke Openbare School ook gezorgd moeten worden voor een Christelijk onderwijzerspersoneel. Stel nu, dat de Overheid begon met alle onderwijzers te ontslaan, die niet in deze richting wilden meewerken, waar zou ze de onderwijzers vandaan halen om de vacante plaatsen te bezetten? Ze zou het alleen kunnen doen door onze Christelijke scholen van onderwijzers te berooven, en daarmee zou de vrije school ten doode zijn opgeschreven. Al de kracht en energie, die ons christenvolk ontwikkeld heeft in de stichting en instandhouding der Vrije School, zou te vergeefsch zijn geweest.

Er is daarom in deze impasse maar één uitweg.

Dat de Staat steeds meer zich van het gebied der School terugtrekt en de School aan de ouders terug geeft.

De *Vrije School* moet ook door de Overheid zoo gesteund en geholpen worden, dat de Staatsschool overbodig wordt. Daarin alleen ligt de oplossing. Een oplossing waardoor aan niemands overtuiging geweld wordt aangedaan. Want alle ouders kunnen dan de school inrichten, naar zij meenen, dat dit in het belang van het kind is.

Thans staan we voor den onmogelijken toestand, dat een Christelijke regeering officieel een school in stand houdt, onderwijzers benoemen laat en schoolopzieners aanstelt, die lijnrecht tegen onze Christelijke beginselen ingaan.

Laat de fictie los, dat de Staat voor het onderwijs te zorgen heeft en geef de School aan de ouders terug, en al het gewrongene en onhoudbare van den tegenwoordigen toestand verdwijnt vanzelf.

Naar aanleiding van het populaire handboek over de Dogmatiek, dat Prof. Bavinck ons schonk in zijn *Magnalia Dei*, merkt Dr. Wagenaar in de *Zuider Kerkbode* op, dat het woord magnalia „'n soort theologisch professoren latijn" is; 't woord komt van magnus, daf groot beteekent, zegt hij ter verklaring.

Mogen we onze geachte confrère even op de hoogte helpen?

De titel van Prof. Bavinck's handboek is ontleend aan Hand. 2 : 11 en daar staat in de Vulgaat: audivimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei, d.w.z. wij hooren hen in onze talen de groote dingen Gods verkondigen. 't Latijnsche woord is dus niet van de „theologische professoren" afkomstig, maar van de Kerkvaders. Reeds Tertullianus gebruikte het.

Heel erg is de vergissing niet.

Zelfs vermoeden we, dat Dr. Wagenaar ietwat oadeugend de professoren in de theologie beduiden wilde, dat ze wat minder aan Latijnsche titels moesten doen.

Maar is E Voto dan toch niet een veel mooiere titel dan: *naar den wensch der Dordtsche Synode* of *verklaring van den Heidelbergschen Catechismus*?

En zou hij Magnalia Dei willen vervangen door *de groote daden Gods* of *handboek der Gereformeerde geloofsleer*?

Een dogmatisch geschil?

XIX.

Naarmate het licht der hope aldus voor het oog van Gods kind onder het Oude Verbond klaarder ontstoken werd in de vallei der schaduwe des doods, teekende zich tegelijk steeds duidelijker voor hem af de tegenstelling *tusschen het lot, dat den rechtvaardige en dat den goddeloze in den dood wachtte*. Beide hangen ten nauwste saam. Indien de heilsverwachting van den vromen Israëliet ook in het sterven niet ophield, maar zich vastklemde aan den God des Verbonds, die hem het „pad des levens" zou bekend maken, dan moest tegelijk de gedachte wel bij hem opkomen, dat het sterven van den goddeloze iets geheel anders was dan van den rechtvaardige. Ook van het leven hiernamaals geldt toch: „De Heere kent den weg der rechtvaardigen, maar de weg der goddeloozen zal vergaan."

Al was het volle licht hierover onder het Oude Testament nog niet opgegaan, toch is het zeker onjuist te zeggen, gelijk de meeste schrijvers van onzen tijd doen, dat Israel van geen vergelding na den dood wist en alle loon en straf tot dit aardsche leven beperkte. Voor Gods kind onder het Oude Verbond viel meer dan voor ons de nadruk op de zegeningen, die God reeds in dit leven schenken wil aan degenen, die Hem dienen, en het oordeel, dat Hij brengt over degenen, die Hem verwerpen. Dat vloeide voort uit de bedeeling der ceremoniën, waarin alles een meer uitwendig, zichtbaar en tastbaar karakter draagt. Kanaän was het land der ruste, een lang leven op aarde het loon, dat God toezegde aan de kinderen, die hun ouders eerden; rijkdom en eer schonk God de Heere aan Zijn beminden als in den slaap. Maar al staat dit in het Oude Testament op den voorgrond, toch mag nooit vergeten, dat de ervaring reeds toen Gods kind leerde, dat deze regel volstrekt niet altoos doorging. Telkens beluistert ge in de Psalmen van Israel de aangrijpende klacht, dat de goddeloozen voorspoed hebben, rust genieten in deze wereld, het vermogen vermenigvuldigen, terwijl Gods kind smarte lijdt, geplaagd en verdrukt wordt. Dat is het levensraadsel van een Job, een Asaf, een Heman geweest. En in die bange worsteling hunner ziel komen ze dan eerst tot vrede, wanneer ze afzien van *dit leven* en letten op het *einde*, dat den goddeloozen en den rechtvaardigen wacht. Zoo zegt Asaf, dat zijn strijd duurde, „tot dat ik in Gods heiligdommen inging en op *hun einde* merkte. Als Gij opwaakt o God, dan zult Gij hun beeld verachten, maar ik zal dan geduriglijk bij U zijn; Gij zult mij opnemen in heerlijkheid" (Ps. 73 : 17—24). En zoo roept de Psalmdichter het ons toe: „Let op den vrome en zie naar den rechtvaardige, want het *einde* van dien man zal vrede zijn; maar de overtreders worden te zaam verdelgd; het *einde* der goddeloozen wordt uitgeroeid" (Ps. 37 : 37, 38). En ligt dezelfde gedachte niet opgesloten in wat een Bileam zegt: „Mijn ziel sterve den dood der oprechten en mijn uiterste zij gelijk het zijne" (Num. 23 : 10).

Deze uitspraken nu toonen, dat Israel geloofde, dat de gerechtigheid Gods, die zoo vaak in dit leven schuil ging, toch tot openbaring zou komen, als het *einde* kwam. Israel's vrome hield vast aan de gerechtigheid Gods. „Zou de Rechter der gansche aarde geen recht doen?" (Gen. 18 : 25). En indien die gerechtigheid Gods in dit leven niet openbaar werd, dan moest ze tot openbaring komen in het leven hier namaals. Daarom vestigt de Psalmdichter het geloofsoog op het *einde* der vromen en het *einde* der goddeloozen.

Dat verschil in het einde nu kan niet hierin bestaan, dat Gods kind, na veel tegenspoed, in het leven behouden en in den avond zijns levens nog rijk gezegend wordt, gelijk met een Job is geschied, terwijl de goddeloozе in het midden zijner jaren wordt afgesneden; want het einde is hier niet de avond des levens, maar het sterven zelf. Hoe zou Bileam anders kunnen zeggen: *mijn ziel sterve den dood der oprechten en mijn uiterste zij gelijk het hunne?* En evenmin mag dit onderscheid daarin gezocht worden, dat Gods kind sterft met een geruste conscientie, omdat hij zijn weg wel heeft aangesteld, terwijl de goddelooze op zijn sterfbed door berouw gekweld wordt, want het gaat hier niet om een subjectief gevoel in het hart van den mensch, maar om de handhaving van Gods gerechtigheid, die in loon of straf *openbaar* wordt. Het onderscheid in het einde der vromen en der goddeloozen, waarop het Oude Testament wijst, moet daarom een objectief verschil zijn; het moet daarin bestaan, dat den goddeloozen in dat sterven een ander lot wacht dan den vrome; er moet een Goddelijke vergelding zijn in den dood.

Het is daarom ook onjuist te zeggen, dat voor Israel die vergelding wachtte tot het laatste oordeel en de opstanding uit de dooden, maar dat in den tusschentijd, die tusschen ons sterven en het laatste oordeel verloopt, de toestand der goddeloozen en vromen dezelfde was. Want al is het zeker volkomen waar, dat de volle openbaring van Gods gerechtigheid eerst met het laatste oordeel zal komen, toch ziet de Psalmdichter niet daarop, wanneer hij spreekt van het levenseinde der goddeloozen en vromen. Bovendien vergete men niet, dat onder het Oude Testament het geloof aan het laatste oordeel en de opstanding nog weinig op den voorgrond treedt. De eerste klare en duidelijke openbaring van de opstanding uit de dooden en het onderscheiden lot, dat dan den goddelooze en den rechtvaardige treffen zal, werd eerst in de ballingschap aan Israel geschonken, toen tot Daniël gezegd werd: „velen van die, die in het stof der aarde slapen, zullen ontwaken, dezen ten eeuwigen leven en genen tot versmaadheden en eeuwige afgrijzing" (Dan. 12 : 2).

Vraagt men, waarin het verschil tusschen het einde der vromen en der goddeloozen dan wel bestaat, dan drukt de geloovige onder Israel dit meest zoo uit, dat God de ziel van den vrome uit de Scheôl verlost en tot zich neemt, terwijl de goddelooze in de Scheôl wegzinkt en daarin eeuwig blijft. „Men zet hen (de goddeloozen) als schapen in de Scheôl; de dood zal hen afweiden en de Scheôl zal hunne gedaante verslijten, elk uit zijne woning; maar God zal mijne ziel uit het geweld der Scheôl verlossen, want Hij zal mij opnemen". (Ps. 49 : 15 en vv.) En wederom in Psalm 73, waar eerst sprake is van het einde der goddeloozen: „hoe worden ze als in een oogenblik tot verwoesting en nemen een einde; worden te niet van verschrikkingen", terwijl daarna van Gods kind wordt gezegd: „maar ik zal dan geduriglijk bij U zijn, Gij hebt mijne rechterhand gevat, Gij zult mij leiden door uwen raad en mij daarna in heerlijkheid opnemen" (Ps. 73 : 19 en vv.) Gods kind onder Israel weet, dat er „bij den Heere Heere uitkomsten zijn ook tegen den dood" (Ps. 68 : 21). Hoe schrikkelijk de macht van den dood en der Scheôl ook is, God is machtiger dan die beide en zal zijn volk uit de Scheôl verlossen: „Doch Hij zal hen van het geweld der Scheôl verlossen, Hij zal ze vrijmaken van den dood. O dood waar zijn uwe pestilentiën, Scheôl waar is uw verderf" (Hosea 13 : 14).

Vandaar dat het gaan naar de Scheôl, in dien dieperen zin opgevat, een *straf* wordt voor den *goddeloze*. „De goddeloozen zullen terugkeeren naar de Scheôl, alle godvergetende Heidenen" (Ps. 9 : 18). „Heere, laat mij niet beschaamd worden, laat de goddeloozen beschaamd worden, laat hen zwijgen in de Scheôl" (Ps. 31 : 8). „Dat hen (de goddeloozer) de dood als een schuldeischer overvalle, dat zij levend ter Scheôl nederdalen" (Ps. 55 : 16) waar blijkbaar gezinspeeld wordt op het lot, dat Korach, Dathan en Abiram trof.

Zoo teekent zich het verschil tusschen het sterven der vromen en der goddeloozen al duidelijker voor Israel af. Ongetwijfeld heeft daarbij ook invloed gehad, wat de Schrift meedeelt over Henoch en Elia. Zij, de beide ijveraars voor de eere Gods, die met God wandelden, worden „opgenomen naar den hemel", gaan heen in heerlijkheid naar boven. Terwijl omgekeerd Korach, Dathan en Abiram als straf voor hunne goddeloosheid levend naar de Scheôl, in de diepte der aarde afdalen. En al was dit levend opvaren ten hemel en dit levend nederdalen naar de Scheôl in de diepte exceptioneel, Israel zag daarin toch een beeld van het onderscheiden sterven van den vrome en den goddelooze. Daaraan knoopt zich de hoop vast, die Gods kind telkens in de Psalmen uitspreekt, dat God zijn ziel van de Scheôl zal verlossen en in zijn heerlijkheid zal opnemen, maar dat de goddeloozen naar de Scheôl zullen nederdalen.

Zoo nu krijgt de Scheôl in het Oude Testament nog een diepere beteekenis dan het graf of de verblijfplaats der dooden in het algemeen; het wordt de strafplaats, waar de goddeloozen heengaan, het nadert ons begrip van de *hel*. Als de Spreukendichter zegt: „De weg des levens is den verstandige naar boven, opdat hij afwijke van de Scheôl beneden" (Spr. 15 : 24), dan kan Scheôl hier niet graf of dood beteekenen, want ook de verstandige sterft eenmaal, maar ziet dit op den eeuwigen dood. Evenzoo als de Spreukendichter zegt: „Gij zult uwen zoon met de roede slaan en zijn ziel van de Scheôl redden" (Spr. 23 : 14), dan ziet dit niet op het sterven, maar op het eeuwige verderf. En hetzelfde is het geval, waar de Spreukendichter zoo ernstig waarschuwt tegen de verleiding der slechte vrouw, omdat „hare voeten dalen naar den dood en hare schreden de Scheôl vasthouden" (Spr. 5 : 5) of zegt, dat in haar huis „wegen zijn naar de Scheôl, dalende naar de binnenkameren des doods" (Spr. 7 : 27) en dat „aldaar dooden zijn, hare genooden zijn in de diepte der Scheôl" (Spr. 9 : 18); want die waarschuwing geldt niet alleen het gevaar voor het lichaam, dat dreigt in het bordeel, maar evenzeer het gevaar voor de ziel. Zelfs Keil en Delitzch, die het woord Scheôl bijna overal door doodenrijk of Hades overzetten, merken toch bij deze plaatsen op, dat Scheôl hier meer beteekent dan doodenrijk, dat het dezelfde beteekenis krijgt als Gehenna in het Nieuwe Testament. Opmerkelijk is het dan ook, dat het woord Scheôl meermalen in het Oude Testament verbonden wordt met of afgewisseld door het woord *Abaddon* dat bij *ons is weergegeven door verderf*, maar dat met de hel ongetwijfeld in zeer nauw verband staat. Immers in Openb. 9 : 11 wordt gezegd: „en zij hadden over zich tot eenen koning den engel des afgronds; zijn naam was in het Hebreeuwsch Abaddon en in de Grieksche taal had hij den naam Appolyon". De engel des afgronds, de Satan, wordt hier persoonlijk Abaddon genoemd, en deze naam, die aan het Oude Testament ontleend is, wijst op het satanisch karakter, dat de Abaddon heeft.

Zoo zal het ook duidelijk worden, waarom het woord Scheôl in het Oude Testament soms in overdrachtelijken zin gebruikt wordt van de hevigste benauwdheden en angsten, waaraan de ziel kan bloot staan, en waar wij het niet anders kunnen vertalen dan door „helsche smarten". Zoo is er in Ps. 18 : 5 eerst sprake van de „banden des doods", daarna van de „beken Belials" en ten slotte van de „banden der Scheôl", die den Psalmdichter hadden omvangen en verschrikt. De climax wijst er hier op, dat de Scheôl nog erger is dan de banden des doods en dan de beken van Belial, onder welke laatste zeker niet de lichamelijke dood kan verstaan worden. Zoo in Ps. 86 : 13: „Uwe goedertierenheid is groot over mij en Gij hebt mijne ziele uit het onderste van de Scheôl gerukt", waar geen sprake is van genezing van een doodelijke krankheid, maar van redding uit helsche benauwdheden; er staat daarom: het *onderste* van de Scheôl. En evenzoo in Ps. 116 : 3: „De banden des doods hadden mij omvangen en de angsten der Scheôl hadden mij getroffen; ik vond benauwdheid en droefenis"; ook hier is geen sprake van ziekte, maar van geestelijke benauwdheden, waardoor de Psalmdichter gekweld was. Vooral Ps. 86 : 13 beslist echter, want de onderste Scheôl wil niet zeggen het doodenrijk dat onder de aarde ligt, maar het diepste en onderste deel van de Scheôl zelve, d.w.z. de diepste ellende, waarin de mensch verzinken kan.

Voegen we nu, aan het slot van onze onderzoeking gekomen, het gevondene kort saam, dan blijkt, dat het woord Scheôl oorspronkelijk beteekent diepte, inzinking, hetgeen onder de aarde is. Dat het vervolgens gebruikt wordt voor de onderwereld, het rijk van den dood, maar zoo, dat het èn het graf insluit, waarin het lichaam wegzinkt, èn de plaats, waar de zielen der afgestorvenen heengaan. Nederdalen naar de Scheol beteekent dan hetzelfde als *sterven*, en deze uitdrukking wordt èn voor den vrome èn voor den goddelooze gebruikt. Maar het woord Scheôl krijgt ten slotte een nog diepere beteekenis, wanneer het de plaats aanduidt, waar de goddelooze na zijn sterven heengaat tot straf voor zijne zonden. De Scheôl wordt dan de plaats der pijniging, waar „de worm niet sterft en het vuur niet uitgebluscht wordt" (Jes. 66 : 24). En in overdrachtelijken